

FRIEDRICH PUKSOO — EESTI RAAMATUKOGUNDUSE RAJAJAID

Marje Aasmets

Eesti Akadeemiline Raamatukogu

Sissejuhatuseks

Raamatukogundus muutus Eestis iseseisvaks, omaette väärtustatud kultuurivaldkonnaks omariikluse perioodil (1918–1940). Siis arenes ja täienes eestikeelne trükisõna — mitmekülgne raamatuvara ning ajakirjandus. Tugevnes eesti haritlaskond, laienes oma lugejaskond. Esmakordselt kujunes välja raamatukogude süsteem, mille moodustasid teadusraamatukogud ja avalike raamatukogude ühtlane võrk. Raamatukogude tegevust suunas Haridusministeerium. Loodi Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing (ERÜ), mis järjepidevalt tegeles raamatukogutöö sisuliste küsimustega.

Raamatukogunduse aluste rajamisel on oluline koht **isikuil**, kes löid vajalikud struktuurid ja tagasid nende talitlemise. Neil aastail tõusid esile inimesed, keda nüüd peame oma raamatukogunduse ja bibliograafia klassikuiks. Üksikisiku roll oli suur, sest oli vaja algatada (ja ka lõpule viia) mahukaid töid, samuti langetada otsustusi küsimustes, milles sageli puudus nii teoreetiline ettevalmistus kui varasem praktiline kogemus. Enamasti töötati aastaid väga kitsastes tingimustes.

Juhtfiguurideks kujunesid Friedrich Puksoo — põhilise teadusraamatukogu, Tartu Ülikooli Raamatukogu (TÜR) juhatajana ja (eriala)teadlasena ning Aleksander Sibul — keskse avaliku raamatukogu, Tallinna Keskraamatukogu (TKR) juhatajana ja ERÜ juhatuse esimehena.

Siinkohal meenutagem, kui vähe oli Eesti Vabariigi algul erialase ettevalmistusega inimesi. (Suurepärase asjatundja Udo Ivask jõudis TÜR-is kahjuks väga lühikest aega töötada.) Jakob Muide juhatas ERM-i Arhiivraamatukogu ülikitsastes raha- ja ruumioludes. Vanema haritlaspõlvkonna esindajana, kes oli läbi teinud eelnenud perioodi kõik (vaimsed) vintsutused, hakkas ta väsima. Friedrich Puksoo eakaaslane Aleksander Sibul sai esmakordselt erialasele tööle, Tallinna linnaraamatukogu juhiks alles aastal 1921. Kõik kolm olid raamatukogunduses iseõppijad. Puksool ainsana oli ülikooliharidus, mis andis talle sisulisi eeliseid ja võimaldas paremini täita saatuse poolt määratud rolli.

Friedrich Puksood oleme harjunud hindama eelkõige kui raamatuteadlast, ta uurimusedki kuuluvad selle valdkonna klassikasse. Raamatukogunduse alalt on ta sulest ilmunud ca 40 tööd, mille hulgas pole ühtki suuremat uurimust. Ent — hindamatu väärtusega on ta tegevus TÜR-i kujundamisel tõeliseks eesti ülikooli raamatukoguks, mis ei olnud võimalik raamatukoguteadusliku baasita. Puksoo erialase töö (nagu TÜR-igi) tähendus on mitmes mõttes sümboolne — seda nii omas ajas kui ka tänases päevas.

Friedrich Puksoo tähtsust eesti raamatukogunduse ja bibliograafia arendajana on põhjendatud selgusega analüüsinud Kaja Noodla oma uurimustes.¹ Siiski leidub Puksoo elutöös aspekte, mis väärivad senisest enam rõhutamist, üksikasjalikumalt lahtimõtestamist. Üheks selliseks katseks on käesolev artikkel. On selge, et põhilisele faktograafiale, mis on esitatud Kaja Noodla töödes, pole võimalik olulist lisada. Eesmärgiks on pigem (kujutus)pildi nüansside täiendamine tulevikus koostatava iseseisvusajajärgu raamatukogunduse ja bibliograafia arenguloo tarvis. Just seetõttu on peetud vajalikuks ka kirja- jm. dokumendikatkendite esitamist võimalikult originaalkujul. Kogemused on näidanud, et kokkusurutud refereeringuis kaob tekstide autorite isikupärane väljendusviis, ajastu “hõng” ja mõnelgi juhul ka algupärandi täpsus.

Tegevus Tartu Ülikooli Raamatukogus

Eestikeelses sõnas “raamatukogu” ei väljendu kuigivõrd selle asutuse üldkultuuriline tähtsus ja polüfunktsionaalsus — varade rikkalikkus ning keeruline sisemine struktuur. Oma tegevuse esimesel viiel aastal (sügis 1919 kuni 1924) puutus Friedrich Puksoo väga tihedalt kokku just raamatukogu kui keerulise terviku kõigi oluliste külgedega. Nimetagem vaid põhilised valdkonnad: kogud, nende koostis ja korraldus, uue kirjanduse hankimispõhimõtted, raamatukogu kogude avamine (kirjeldamine, liigitamine, märksõnastamine, kataloogisüsteem), lugejateenindus (kojulaenus, kohallugemine, RVL) jne.

Seejuures on teada, et mitu aastat töötati tingimustes, kus raamatukogu kogusid ja katalooge alles Voronežist tagasi toimetati! See on ilmselt küll pretsedenditu juhtum laiemaski mastaabis kui eesti raamatukogundus.

1920. aastate algul tuli TÜR-is paljugi uuesti üles ehitada. Töö oli intensiivne: üheaegselt otsiti iga päev otstarbeka(ma)id praktilisi lahendusi ja samas loeti pidevalt uut, sageli teoreetilist (ning võõrkeelset) erialakirjandust. Erialakirjandust hankis Friedrich Puksoo paljudest allikatest. Kirjas veebruarist 1920 tänab ta saadik Oskar Kallast rootsikeelsete kataloogimisreeglite saabumise eest.² Korduvad olid pöördumised USA Kongressi Raamatukogu poole, küll otse, küll seal töötava Peeter Aleksander Speek'i kaudu, samuti USA Eesti konsulaati. Puksoo palus saata ALA kataloogimisreegleid, LCSH-i (Kongressi Raamatukogu märksõnanimestikku) ja, loomulikult, *Estica*'t.³ Friedrich Puksoo varasem erialakoolitus oli mõistetavatel põhjustel vähene. Selle moodustasid stažeerimine Helsingi raamatukogudes, peamiselt Helsingi Ülikooli Raamatukogus, ja iseseisev lugemine.⁴ Ilmselt andis just igapäevane intensiivne töö ja teooria ning praktika pidev kõrvutamine talle edaspidiseks nii vajaliku asjatundlikkuse.

Raamatukogu tegevuse aluseks on ta koostise — kogude — võimalikult täpne kirjeldamine ja sisuline avamine. Vaadeldaval ajal oli Eesti suuremate raamatukogude, rahvaraamatukogudest rääkimata, sellealane praktika erinev ja üldiselt ebaprofessionaalne. Alles

¹ Noodla, K. Raamatukogunduse õpetamine Tartu Ülikoolis 1927–1967 // TRÜ Toim. Tartu, 1969. Vihik 248. Lk. 3–26; Noodla, K. Friedrich Puksoo elu ja töö // Friedrich Puksoo 1890–1969. Tartu, 1990. Lk. 5–62.

² EAA, f. 2100, nim. 9, s. 3, l. 32.

³ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 3, l. 94–95, 97, 235.

⁴ EAA, f. 2100, nim. 2, s. 882, l. 6, 8, 12–16.

Eesti Vabariigi perioodil jõuti lühikese aja jooksul kvalitatiivselt uuele tasemele. Friedrich Puksoo pidas raamatukogude kataloogide koostamist väga tähtsaks. Asjata ei kirjutanud ta neist üpris põhjalikult oma esimeses, populaarses kolmeosalises ajaleheartiklis “Raamatukogud Saksamaal, Leedus ja Lätis” (1922). Puksoo rõhutas siin, et kataloogid on raamatukogu “hing”.⁵

Üks esimesi suuremaid töid TÜR-is, mis nõudis ka head teoreetilist ettevalmistust, oli **kataloogimisjuhiste** (kirjereeglite) koostamine. Seni oli raamatukogus kasutatud preisi reegleid, mille kohta Puksoo hiljem on märkinud: “Alfabeetilise üldkataloogi kirjes oli kasutatud preisi kataloogimisreegleid, kuna need olid kohased saksakeelsete raamatute järjestamiseks, mis olid domineerinud raamatukogu fondides selle algusperioodil.”⁶

Friedrich Puksoo juhtimisel koostatud reeglid (valmisid 1921) tuginesid eelnenud praktikale, ent arvestasid ka nii angloameerika kui preisi (saksa) reeglite tugevaid külgi.⁷ Angloameerika reeglitest tulenes Eesti oludes märkimisväärne uuendus: kollektiiv autori põhimõtte kasutuselevõtt. (Sel ajal oli termin teine — *kehakondautor*.) Teatavasti tähendab see ametlike publikatsioonide — asutuste, seltside, ühingute väljaannete — kirjeldamist asutuse nimetuse järgi. Mõnikord seostatakse (ikka veel) kollektiiv autori tulekut meie kirjeldamispraktikasse Nõukogude Liidu “ühtsete reeglite” kehtestamisega ENSV-s. (Seejuures unustatakse asjaolu, et NSVL-i kataloogimisinstruktsioon kopeeris suures osas angloameerika reegleid.) Kadunud Hilda Tallmeister (Pulk) on ühes eravestluses meenutanud, et kui ta ENSV Riikliku Avaliku Raamatukogu peakataloogijana 1940. aastate II poolel pidi süvendatult käsitlema kollektiiv autori teemat, siis tugines ta selles eelkõige varasemale praktilisele töökogemusele TÜR-is ja Friedrich Puksoo vastavasisulistele juhistele. Algusest peale peeti kirjereeglite koostamisel silmas ka teisi raamatukogusid. Puksoo kirjas (14. veebr. 1921) Nikolai Pätsile, selleaegsele Riigiraamatukogu juhatajale, seisab: “Et raamatute nimekirjastamine ainult kindlate reeglite järele võimalik on, tuleb iseäranis tähtsaks lugeda, et meil kodumaa kolm suuremat raamatukogu (üliskooli, Riigiraamatukogu, ERM-i kogu) “Estica”sse kuuluvate raamatute katalogiseerimisel ühiste reeglite järele talitaks.”⁸

Üliskooli raamatukogu kataloogimisjuhiseid kasutati Eesti Vabariigi päevil kõigis meie suuremates raamatukogudes. Nii märkis Riigiarhiivi ja Riigiraamatukogu juhataja August Nuth (26. aug. 1926) vastusena Richard Antiku sellekohasele kirjale: “Riigiraamatukogu katalogiseerimise reeglite väljatöötamisel ja tarvitamisel on aluseks võetud vastavad Tartu Ülikooli raamatukogus maksvad juhtnõid.”⁹

TÜR-i kataloogimisreeglid said aluseks ka Eesti Vabariigi avalike raamatukogude “Kataloogimisjuhistele” (“Raamatukogu”, 1929, nr. 2). Neis preisi reeglite *Stichwort* näiteks ei kehtinud ja pealkirjakirjed järjestati pealkirja esimese sõna järgi. Needki juhised valmistas ette Friedrich Puksoo. Kuidas asi täpselt oli, võib lugeda ta kirjast Aleksander

⁵ Puksov, F. Raamatukogud Saksamaal, Leedus ja Lätis // Postimees. 1922. 26.–28. juuli, nr. 166–168. Lk. 5.

⁶ Puksoo, F. Tartu Ülikooli Raamatukogu 1920. aastail // TRÜ Toim. Tartu, 1968. Vihik 224. Lk. 41.

⁷ Kataloogimisjuhised. — TÜR KHO, f. 64, s. 17, 13 lk.

⁸ TÜR KHO, f. 4, nim. 2, s. 3, l. 19.

⁹ ERA, f. 1082, nim. 1, s. 72, l. 23.

Sibulale (14. märts 1928): “Saadan tänase postiga ristpaela all kataloogimisjuhised, paljundatud 4 eksemplaris. Loodan, et nad küllalt vastuvõetavad võivad olla. Töötasin väga pikkalt nad läbi ja arvestasin avalikkude raamatukogudega. Vaatas ka komisjon läbi, kuhu kuulusid prl. Mugasto ja hra Möldri. Arvestasin mõnel juhusel nende arvamistega ja tegin muudatusi. Ei kahtle, et Teiegi kui rohkem vilunud avalikkude raamatukogude alal, mõnda puudust märkate, mida loomulikult siis aastakoosolekul käsitleme.”¹⁰

Muide, see kirjavahetus, eriti Friedrich Puksoo 117 kirja Aleksander Sibulale (ajavahemik 9. apr. 1923 kuni 14. nov. 1940)¹¹ vääriski trükkis avaldamist (kuigi on vist vähe neid, kes suudaksid vajalikud kommentaarid kirjutada). Siin on kõne all paljud tolle perioodi raamatukoguelu küsimused, ja sugugi mitte ainult Puksoo vaatepunktist. Kirjades peegeldub ERÜ tegevus, aastakoosolekute ja kongresside ettevalmistamine, kaastöö hankimine “Raamatukogule” jm.

Kui tähtsaks Friedrich Puksoo kataloogimisküsimusi jätkuvalt pidas, nähtub kasvõi ta hinnangust Linda Ploompuu proseminaritööle (kiri A. Sibulale, 12. apr. 1931): “Neiu Ploompuul oli proseminaritööks “Kataloogimisjuhised”. Selles võrdles ta meie juhiseid tähtsamate välismaa omadega punktide kaupa: Preussi, Dziazko omad, Soome, Rootsi ja inglisis-ameerika. Täiesti teaduslikul alusel.”¹²

Kirje küsimus oli väga oluline jooksva rahvusbibliograafia, “Eesti raamatute üldnimestiku” koostamisel. See töö sai TÜR-i pärisosaks 1924. a. ja seda juhendas Friedrich Puksoo.

* * *

Teine oluline valdkond dokumentidest sisulise ülevaate tagamisel, mis samuti nõuab teoreetilisi teadmisi, on **liigitussüsteemid**. Ülikooli raamatukogu vastloodud osakondadele, eriti *Estica*'le ja uuema kirjanduse kogule uusi sisukatalooge koostama asudes ei olnud võimalik kasutada TÜR-i senist, vana liigitussüsteemi. Uue süsteemi valikul kõhkles Puksoo mõnda aega Euroopas kõlapinda leidnud universaalse kümnendliigituse (UDK) ja märksõnastamise vahel. UDK praktilise kasutamisega mõnes raamatukogus ei õnnestunudki Puksool tutvuda, kuigi ta endale vastava eesmärgi seadis. Sel ajal oli UDK levinud peamiselt bibliograafilise süsteemina. Meilgi oli ta 1921. aastast alates kasutusel Eesti Bibliograafia Asutises (EBA) ajaleheartiklite kartoteekide korraldamisel. Sellistel asjaoludel langes valik märksõnastamisele.

Märksõnastamine ja sõnastikkataloogid olid sel ajal TÜR-i jaoks kahtlemata parim lahendus. Oluline on aga seegi, et tänu Puksoo ettevõtlikkusele sai lõpuks Eestis reaalselt alguse märksõnastamine. See ei toimunud väga hilja, võrrelduna mõne teise Euroopa riigi raamatukogude praktikaga. Näite korras võiks nimetada Soomet, Venemaad, Poolat.¹³ Ülikooli raamatukogus koostati esimene eestikeelne märksõnastik.¹⁴ Seda anti lahkelt

¹⁰ TÜR KHO, f. 59, s. 186, l. 32/49.

¹¹ KM EKLA, f. 288, m. 3:1; TÜR KHO, f. 59, s. 186–187.

¹² TÜR KHO, f. 59, s. 187, l. 58/85.

¹³ Subject indexing: principles and practices in the 90's / Proceedings of the IFLA Satellite Meeting, Lisbon, 17–18 Aug. 1993 / Ed. by R. P. Holley etc. München etc.: Saur, 1995. P. 109.

¹⁴ Tartu Ülikooli Raamatukogu märksõnad. 98 lk. — Masinakiri TÜR-is.

kasutada ka teistele asjahuvilistele: Arhiivraamatukogule, Riigiraamatukogule, Tallinna Keskraamatukogule¹⁵ ja isegi Haridusministeeriumile (nõunik Aleksander Kurvitsale).¹⁶

TÜR-is arendati välja märksõnastamise meetodika — selle ajajärgu tasemel. Kõige lähedasemad olid TÜR-i meetodilised põhimõtted Arhiivraamatukogule. Nii märgitakse AR-i aruandes: “Ainekataloogide koostamisel on püütud lähtuda samadest seisukohtadest, mis maksvad ülikooli raamatukogu kodumaad käsitleva kirjanduse ainekataloogis, et tarvitajaskonnal ei tuleks suuremaid ümberorienteerumisi ühe või teise kogu kasustamisel.”¹⁷

Friedrich Puksoo oli hästi kursis liigitusküsimustega laiemalt ja detailsemalt. Kui 1930. aastate algul valmistati ette avalikele raamatukogudele mõeldud eesti kümnendliigituse¹⁸ II varianti (I ilmus 1923. a.), siis oli see ühistöö, mille kallal ei näinud vaeva üksnes koostaja Helene Mugasto. Küllalt oluline oli Aleksander Sibula ja Mall Jürma panus TKR-ist, samuti Puksoo roll. Viimane märgib kirjas A. Sibulale (23. mai 1932), et on liigituskava 3–4 korral läbi vaadanud.¹⁹ Helene Mugasto aga kirjutab (A. Sibulale, 5. mai 1932): “Enne lõplikku koostust oli meil koosolek, kust osa võtsid hrd Puksov ja Urgart, üksikud põhimõttelised küsimused, mida üksi ei tahtnud otsustada, said siis seal fikseeritud.”²⁰

Materjali liigitamise otstarbekusele pööras Puksoo tihti tähelepanu oma arvustustes nii üld- kui erialabibliograafia väljaannetele, mis olid ta pideva tähelepanu objektiks. Näitena võib tuua ta arvustusi selle perioodi ühele kaalukamale teadusbibliograafiaale, “Eesti filoloogia ja ajaloo aastaülevaatele”.²¹ Retsensioonis TKR täiendusnimestikule (1938) esitab ta mõnegi konkreetse näite materjali liigitamise ebajärjekindlusest. Kokkuvõtlik hinnang teosele on aga positiivne ja sisaldab olulise, üldistava mõtte, millega võib vabalt haakuda praegugi: “Igatahes on tervitav, et meie esikohal seisev avalik rahvaraamatukogu — Tallinna Linna Keskraamatukogu — annab välja nii täpseid nimestikke, mis võivad osakondadesse liigitamisel rahuldavaks eeskujuks olla teistele väiksematele raamatukogudele.”²² Siit on n.-ö. üks samm keskkataloogimise või — kataloogimiskeskuste põhimõtteeni.

Eelkäsitletud aspektidestki nähtub, kui suuremahuline oli Friedrich Puksoo tegevus TÜR-i uuendamisel, milles 1920. aastail saavutati oluline läbimurre. Oma 1937. aastal ilmunud artiklis “Teaduslikud raamatukogud” rõhutas Puksoo: Eesti iseseisvumine tõi kaasa täieliku pöörde eesti rahvaraamatukogundusse ja edusamme ka teaduslike raamatukogude arengus. Tegelikult, kirjutas Puksoo, oli iseseisvuse tuleku ajal ainuke **eesti** teaduslik raamatukogu ERM-i AR, ja sedagi kitsamas mõttes. Ülikooli raamatukogu oli siiski vaid “Jurjevi” vene ülikooli raamatukogu, sest kodumaised teadused etendasid nii ülikooli

¹⁵ Tallinna linnavalitsuse tegevuse ülevaade 1929/30: 4. aastakäik. Tallinn, 1930. Lk. 147.

¹⁶ ERA, f. 1108, nim. 4, s. 604, l. 33.

¹⁷ Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat. Tartu, 1934. Kd. 9/10. Lk. 275.

¹⁸ Vt. ka: Aasmets, M. Eesti avalike raamatukogude liigitussüsteemist // Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu aastaraamat 1990. Tallinn, 1993. Lk. 46–70.

¹⁹ TÜR KHO, f. 59, s. 187, l. 69.

²⁰ KM EKLA, f. 288, m. 2:1, l. 46/55.

²¹ Puksov, F. [Rets.: Eesti filoloogia ja ajaloo aastaülevaade. Tartu, 1934. 4.–6. kd.] // Eesti Kirjandus. 1934. Nr. 10. Lk. 476–478.

²² Puksoo, F. [Rets.: Tallinna linna keskraamatukogu täiendusnimestik. Tallinn, 1938. 148 lk.] // Raamatukogu. 1939. Nr. 1/2. Lk. 41.

õppetegevuses kui raamatukogus kirjanduse näol ainult minimaalset osa. Eestikeelsed teosed puudusid hoopis.²³ See Puksoo võrdlus annab õige mõõtkava TÜR-i ümberkujundamise hiigeltööle, mis tehti 1920.–1930. aastail.

Paratamatult põimus see töö eesti raamatukogunduse kui terviku põhiprobleemidega. Esmatähtis oli kasutusele võtta Eesti oludes sobivad, ent rahvusvaheliselt aktsepteeritud põhimõtteil väljatöötatud abivahendid: kataloogimisreeglid, märksõnastikud, liigitussüsteemid. See tähendas tõlkimist, kohandamist, ühisarutelusid ja kokkuleppeid.

Raamatukogunduse teaduslikud aspektid

Ükski valdkond ei saa kujuneda erialaks ilma oma **oskussõnavarata**. Oskussõnavaras peegeldub, mil määral eriomane uurimisvaldkond on iseseisvunud, millised on põhimõisted ja teoreetilised lähtekohad. Seega on oskussõnade loomine osa erialase teadusliku mõtlemise kujundamisest.

Friedrich Puksool tuli oskussõnadega pidevalt tegelda. Algusaastail sageli lihtsalt puudusid vajalikud eestikeelsed sõnad. Raamatukogu aastaaruandes 1920/21 märgib ta: “On algust tehtud raamatukoguteaduse oskussõnade kokkuseadmisega.”²⁴

Ühe näitena võiks meelde tuletada, millise arengutee läbis Puksoo eestikeelse vaste leidmisel loodavatele sõnastikkataloogidele. Aruandes Helsingi-õpireisi kohta (1919) kasutab ta mitmeid väljendeid. Algul — “otsimissõna nimekiri (hakusana luettelo, Stichwort-katalog)”,²⁵ sama teksti lõpuosas “dictionary catalogue”; ja järgneb seletus: “[...] siin on ühendatud tähestikuline ja otsimissõnakataloog, kuid ta valmistamine on vaevarikas töö.”²⁶ Aruandes ülikooli valitsusele (21. mai 1924) seisab: “Praktiline Ameerika lõi alfabeetilise sisukataloogi või märksõnakataloogi (dictionary catalogue), mida ka Euroopa järk-järgult omaks tunnistab.”²⁷ Aruandes viienädalasest komanderingust Prantsusmaale ja Belgiasse (juuli – august 1924) on TÜR-i sõnastikkataloogi nimetatud märksõnakataloogiks.²⁸ Aruandest TÜR-i tegevuse kohta ajavahemikus 1919 kuni 1. aprill 1929 aga võib lugeda: “Uus ainenimestik — sõnastikkataloog — on oma lihtsuse tõttu vastuvõetav ka vähem vilunud üliõpilastele.”²⁹

Terminite puhul tuli samuti teha koostööd. Nii tulid TÜR-i kogenumad ja kvalifitseeritumad jõud appi Riigiraamatukogu personalile, kui seal valmistati ette trükikataloogi I köidet UDK alusel. UDK liikide ja alljaotiste oskussõnad töötati välja Friedrich Puksoo, Eduard Vigeli ja Karl Weltmanni poolt koostöös Johannes Voldemar Veskiga.³⁰

²³ Puksoo, F. Teaduslikud raamatukogud // ERK. 1937. Nr. 5/6. Lk. 130–131.

²⁴ EAA, f. 2100, nim. 9, s. 2, l. 191.

²⁵ EAA, f. 2100, nim. 2, s. 882, l. 14p.

²⁶ *Ibid.*, l. 15–16.

²⁷ *Ibid.*, l. 68.

²⁸ *Ibid.*, l. 84.

²⁹ EAA, f. 2100, nim. 9, s. 60, l. 602.

³⁰ Riigiraamatukogu raamatute nimestik. Tallinn, 1925. Lk. III.

1931. a. ilmus oskussõnastik raamatukogunduse ja bibliograafia alalt, mille koostamisel aktiivne osaline oli ka Friedrich Puksoo.³¹ Siin leiame juba tänapäevased terminid, nagu *märksõna, märksõnakataloog, sõnastikkataloog*. Ingrid Loosme mainib just Puksoo poolt loodud termineina järgmisi: *autoriandmed, kirje, aineleend*.³²

1938. aastal tutvustas Friedrich Puksoo "Ajaloolises Ajakirjas" dokumentatsiooni probleeme. Ta avas mõisteid *dokument, dokumentatsioon, dokumentatsioonikeskus*. On juttu sellest, et on laienenud asutuste ring, mis dokumentidega tegeleb. Informatsiooni sisaldavate dokumentidena on tähelepanu objektiks saanud mitte üksnes raamat, ajakiri ja käsikiri, vaid ka pilt, film, heliplaat, patent jm.³³ Nii kirjutas Puksoo 1938. aastal.

Isegi vangilaagrist Pärja Palgile saadetud kirjades on juttu erialatermineist. 1947. a. on Friedrich Puksoo huviga lugenud käsiraamatut "Raamatukogutöö tehnika ja meetodika". Ta märgib: "Mõne tärminiga nagu ei tahaks leppida — uued endiste asemel! Fond *pro* koostis, hoidla *pro* magasiini (hoiuruumid), grandioosne (lk. 4)."³⁴ Mõni aeg hiljem, kui Puksoo on lugenud uudisteost "Nõukogude Eesti raamatukogundus" (1. kd.), kirjutab ta: "[...] näed igal pool sms. H. Johani juhtivat kätt. On palju uusi termineid, enam-vähem õnnestunud. [...] Raamatuteadus — vene keeles книговедение. Ei ole eriti õnnelik. [1931. a. oskussõnastikus on eelismõniks *biblioloogia* — M. A.] Vähe võõras on sisetöökataloog. Kuid harjub kõigea."³⁵

* * *

Eriala küpsusastet näitavad olulisel määral selles valdkonnas **publitseeritavad tekstid**, nende hulk ja tase. Et mõte jõuaks suulistest esinemistest ja aruteludest kirjalikku vormi, tuleb seda tihendada, täpsustada, struktureerida. 1936. aastal andis Friedrich Puksoo kompaktsed ülevaated eesti teaduslikust kirjandusest. Ta tõi esile pea kõigi teadusalade olulisemaid teoseid, sealhulgas ka teatmeteoseid. Puksoo rõhutas: "[...] meil enne iseseisvust eesti teaduslikku kirjandust nagu **ei olnudki**. [...] Kuid alles **iseseisev** Eesti riik, üheskoos oma eesti ülikooliga muretses võimalusi eesti teadusliku kirjanduse arendamiseks."³⁶

Eestikeelset kirjandust raamatukogunduse, raamatuteaduse ja bibliograafia alalt ei ole aegade vältel olnud palju. Seda olulisem on omada täit ülevaadet kõigest, mis ilmunud. On hindamatu väärtusega, et Friedrich Puksoo pani aluse **eriala bibliograafia**le. Ta töötas probleemi kallal põhjalikult 1928. a. sügisel. Pikemalt on sellest juttu kirjas A. Sibulale: "Mõte osalt hra Viglalt, kuid kõik väljamaa bibliograafia ajakirjad teevad seda [...]. Ulatus? Kas ainult eestikeelsed või ka muukeelsed Eestis ilmunud. Või ka välismaail Eesti kohta käivad? Kas ka ajalehtede artiklid?"³⁷

³¹ Oskussõnastik raamatukogunduse ja bibliograafia alalt eesti, saksa ja vene keeles / Kogunud ja toim. R. Antik, L. Ploompuu, Fr. Puksovi, A. ja K. Weltmanni ning J. V. Veski kaasabil. Tartu, 1931. 105 lk.

³² Loosme, I. Friedrich Puksoo käsikirjapäränd Tartu Ülikooli Raamatukogus // Friedrich Puksoo 1890–1969. Tartu, 1990. Lk. 83.

³³ Puksoo, F. Dokumentatsioon // Ajalooline Ajakiri. 1938. Nr. 3. Lk. 143–144.

³⁴ TÜR KHO, f. 59, s. 168, l. 96.

³⁵ TÜR KHO, f. 59, s. 170, l. 7–7p.

³⁶ Puksoo, F. Eesti teaduslik kirjandus // Areng. 1936. Nr. 5. Lk. 135.

³⁷ TÜR KHO, f. 59, s. 187, l. 35/52.

Küll mõningate lünkadega, ent üldjoontes on see bibliograafia meil olemas: osalt Friedrich Puksoo enda koostatud, osalt tema poolt juhendatud (ja toimetatud) proseminaritööde tulemusel. Bibliograafia on ilmunud ajakirja "Raamatukogu" viies numbris ajavahe-
mikus 1929–1939.³⁸ See vääriks praegu võib-olla ka uustrükki, ehk isegi eraldi väljaandena.

Raske on üle hinnata Friedrich Puksoo kaastööd paljudele teatmeteostele. Nii tutvustati erialast teavet laiemale üldsusele muude, enam väljakujunenud teaduste kontekstis.

Ainsana meie raamatukogunduse ja bibliograafia tegelastest oli Puksoo "**Eesti Entsüklopeedia**" püsiv kaastööline. Ta nime leiame autorite loetelus iga köite lõpus. Puksood võib pidada nn. osakonnatoimetajaks: "Mitme kitsama eriala artiklite eest hoolitsesid otseselt vastavad eriteadlased, nagu [...] bibliotekaar Fr. Puksoo (raamatukogundus jm.)."³⁹

Friedrich Puksoo initsiaalidega märgendatud artiklid on pühendatud raamatuteaduse, raamatukogunduse ja bibliograafia põhitervineile, samuti pärinevad temalt mitmed üsna mahukad üliõpilaseluga seotud artiklid *Korporatsioon, Üliõpilaskond, Üliõpilasseltsid, Üliõpilaste rahvusvahelised liidud*. Kokku on Puksoo poolt allkirjastatud 17 suuremat artiklit. Enamik neist seostub raamatuga: *Entsüklopeedia, Gutenberg, Köide, Raamat jt*. Raamatukogundusest ja bibliograafiast on esitatud kõige põhilisem: *Bibliograafia, Kataaloo, Raamatukogu*. Lühiartiklid (autorimärgendita) on esitatud nelja Eesti raamatukogu kohta (AR, RR, TKR, TÜR). Raamatukogutegelastest on entsüklopeedias (lühi)artiklid Jakob Muide, Friedrich Puksoo ja Aleksander Sibula kohta. Lühiartiklid leiduvad isegi sellistel suhteliselt spetsiifilistel teemadel, nagu: *Avariul, Rändraamatukogu, Melvil Dewey, Liigitus e. Klassifikatsioon (rmtk.), Kümnendliigitus*. Seda kõike saame teada üldentsüklopeediast. Erialast leksikoni, saati siis erialaentsüklopeediat pole meil siiani...

* * *

Oluline on raamatukogude praktilise tegevuse pidev areng suurema teaduslikkuse suunas. Siin on Friedrich Puksoo oma 1930. aastatel ilmunud artiklites rõhutanud selliseid aspekte nagu summade suurendamine teadusraamatukogudele kirjanduse hankimiseks ja teadusraamatukogude koondkataloogi koostamine väliskirjanduse osas.⁴⁰ Eraldi on Puksoo käsitletud raamatukogude rolli teadlaste uurimistöö kindlustamisel, eriti nende varustamisel haruldasemate materjalidega (näit. käsikirjadega). Aga Puksoo käsitles ka RVL-teenindust, samuti uusimaid suundi — haruldaste materjalide kopeerimist ja mikrofilmimist, millega USA-s ning mõnelgi pool Euroopas sel ajal algust oli tehtud.⁴¹

³⁸ Puksov, F. Eesti raamatukogunduse bibliograafia III. 1923–III. 1928. a. // Raamatukogu. 1929. Nr. 2. Lk. 122–128; Eesti raamatukogunduse bibliograafia. IV. 1928–XII. 1930. a. // Raamatukogu. 1932. Nr. 2(4). Lk. 77–82. — T. Krusenbergi seminaritöö, juhend. F. Puksov; Eesti raamatuasjanduse ja raamatukogunduse bibliograafia 1934 / Koost. A. Kalpus, täiend. F. Puksoo // Raamatukogu. 1936. Nr. 1. Lk. 39–45; Eesti raamatuasjanduse ja raamatukogunduse bibliograafia 1937. a. / Koost. O. Brandt, täiend. ja parand. F. Puksoo // Raamatukogu. 1938. Nr. 3/4. Lk. 96–102; Eesti raamatuasjanduse ja raamatukogunduse bibliograafia 1938. a. / Koost. K. Ronimois, täiend. ja parand. F. Puksoo // Raamatukogu. 1939. Nr. 1/2. Lk. 43–55.

³⁹ Järelsõna // Eesti Entsüklopeedia. 1937. 8. kd. Lk. [4].

⁴⁰ Puksoo, F. Teaduslikud raamatukogud // ERK. 1937. Nr. 5/6. Lk. 136–137, 134–135.

⁴¹ Puksoo, F. Raamatukogud ja nende rahvusvaheline osatähtsus // Varamu. 1938. Nr. 6. Lk. 748, 751–752.

Raamatukoguteadus on lahutamatu **raamatukoguharidusest**. Friedrich Puksoo oli see, kes ERÜ I kongressil (1923) pidas põhiettekande raamatukoguhoidja kutsest ja kutseharidusest. Ta pidas entusiastlikku võitlust — ka ajakirjanduse veergudel — “Avalikkude raamatukogude seaduse” parema variandi eest.⁴² Olulised ERÜ ettepanekud, mida Riigikogule ei õnnestunudki selgeks teha ja mis seadusest välja jäid, olid: 1) vajadus raamatukogunduse keskorgani (nn. Raamatukogude Nõukogu) järele; 2) raamatukoguhoidjate kutsehariduse nõue. (Tõsi, vähesel määral püüdis Raamatukogude Nõukogu rolli 1930. aastail täita Raamatukogude Komisjon; kutsehariduse nõue ja vastav eksam sätestati seaduse parandusega 1934, aga natuke hilja...)

Friedrich Puksoo oli põhilisi lektoreid (Aleksander Sibula järel) arvukatel raamatukoguhoidjatele korraldatud kursustel, seda juba alates 1926. aastast. Puksoo põhiline valdkond, mida ta kursustel käsitles, oli raamatu ja raamatukogude ajalugu (ühtse tervikuna).⁴³ Puksoo teosed olid kasutusel õppekirjandusena ja kutseeksami sooritamiseks vajaliku kohustusliku kirjanduse loetelus. Koos Aleksander Sibulaga oli Friedrich Puksoo ainsana meie raamatukogutegelastest aastaid riikliku kutseeksami komisjoni liige. Nagu nähtub säilinud eksamiprotokollidest, oli ta hindamisviis rangem kui kolleeg Sibulal: domineeris “rahuldav”, vähem esines hinnet “hea” ja tuli ette ka hinnangut “vaevalt rahuldav”.

Eriti hinnatav on, et Puksool jätkus entusiasmi ja missioonitunnet algust teha raamatukogunduse ja bibliograafia õpetamisega Tartu Ülikoolis. Esiloeng toimus 26. jaanuaril 1927 ja tõi kokku suure hulga kuulajaid.⁴⁴

Ei pääse mööda sellest, et Friedrich Puksoo oli mees, kes Eestis hakkas kujundama raamatukoguteaduse aluseid. Raamatukogunduslik uurimistöö tegi kõnealusel perioodil alles esimesi samme. Olulisemad uurimuslikud katsetused, millest osa ka trükki jõudis, olid Puksoo juhendatud proseminaritööd (Marta Liblik, Helene Mugasto, Linda Ploompuu jt.). Koostati proseminaritööid ka raamatukogude arenguloost. Need käsitlesid peamiselt TÜR-i ajalugu, aga tähelepanuta ei jäänud ka Tallinna ja Tartu linnaraamatukogud.⁴⁵

Kokkuvõtteks

Friedrich Puksoo tegevus näitab ilmekalt, et ka praktiline ala nagu raamatukogundus ei saa areneda teoreetilise mõtestamiseta. Puksoo oli omas ajas üks põhilisi figuure, kes suutis ülal hoida regulaarset erialast mõttevahetust.

Friedrich Puksoo erialase töö edukusele aitas oluliselt kaasa laialdane suhtlus n.-ö. akadeemilistes ringkondades, tema kuulumine sinna. Tänu sellele suutis ta väärtustada ka raamatukogundust. Või teisiti väljendudes: oma ja kolleegide teadustööd mõtestades tuli kogemus sellest, kui oluline on raamat, bibliograafia, raamatukogu teadustöö toetajana ja tagajana — ning kultuuriprotsessis tervikuna.

⁴² [Puksoo, F.] Avalikkude raamatukogude seaduseelnõu // Päevaleht. 1924. 9. apr., nr. 97. Lk. 2. — Allk.: Fr. P.

⁴³ ERA, f. 1108, nim. 9, s. 43, l. 110.

⁴⁴ Raamatukogu-asjandus ülikoolis käsitamisel: Fr. Puksovi esiloeng 26. jaan. // Päevaleht. 1927. 29. jaan., nr. 28. Lk. 8.

⁴⁵ TÜR KHO, f. 55, nim. 2, s. 253–258, 258a, 258b, 258c.